

URARTU KRALLIĞI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ ÖNERİLER

Pınar Pınarcık*

Özet

Assur yazılı kaynaklarında “Uruatri” olarak geçen ve MÖ 1273 yılında tarih sahnesine çıkan Urartular, batıda Fırat Nehri’nden doğuda İran Azerbaycan’ına, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras vadisinden güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü’nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olmuş ve Yakındoğu’nun en büyük devletlerinden biri olmuştur. Krallığın çekirdek bölgesi bugünkü Van Kalesi ve çevresidir ki bu yüzden Urartu Krallığı’na zaman zaman “Van Krallığı” da denilmektedir. Doğal bir kale görünümünde olan Van büyük bir başkentin kurulması ve gelişmesi için tüm koşullara sahipti. Ancak Doğu Anadolu bölgesinde yer alan diğer kentler siyasi ve tarihi olarak bu kadar büyük bir öneme sahip olamamışlardı. Urartu yerleşimleri genel olarak Doğu Anadolu başta olmak üzere Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, İran, Irak topraklarına kadar yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Demir Çağı, Urartu Krallığı, Asur İmparatorluğu, Doğu Anadolu, Tarihi Coğrafya.*

Abstract

New Suggestions about the Urartian Kingdom’s Historical Geography

Urartians, who were mentioned in written sources of Assyria as “Uruatri” and made an appearance in history in 1200 B.C., dominated a wide geography which was from the Euphrates in the west to Azerbaijani of Iran in the east and from Lake Sevan and The Aras in the north to The Taurus Mountains in the south and South of Lake Urmia and became one of the largest states of The Near East. The core region of the kingdom is the present day’s Van Castle and the surroundings around this region and thus Urartu Kingdom are sometimes mentioned as “Kingdom of Van.” Van which appeared to be a natural castle possessed all the conditions in order to establish and develop a large capital. However, the other cities which were situated in East Anatolia could not have such a great political and historical importance. Generally, Urartian habitations spread out the lands of Georgia, Nakhchevan, Iran, Iraq and especially Eastern Anatolia.

Keywords: *Iron Age, Kingdom of Urartu, Assyrian Empire, Eastern Anatolia, Historical Geography.*

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Tarih Programı mezunu.

Giriş

Urartu Krallığı, Orta Demir Çağ'ında Önasya'da var olan güçlü devletler arasında yer almaktadır. Çağdaşlarından güneyde Assur İmparatorluğu, batıda Melitia (Melid, Melitealhe, Malatya), Tablani (Tabal/Kayseri ve çevresi) ve Kumaha (Kummuh, Adıyaman) başta olmak üzere Geç Hitit devletleri, Orta Anadolu'da Frigler, Kuzeybatı İran'da Mana ve Medler ile siyasi ve ticari anlamda ilişkiler kurmuştur¹. Urartu Devleti, çağının en büyük askeri gücüne sahip Assur başta olmak üzere söz edilen ülkelerle mücadele etmiştir. Kuruluş yıllarında sadece Van Gölü ve çevresine hâkimken, MÖ 8. yüzyılın başlarına gelindiğinde, batıda Malatya sınırlarından doğuda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Aras Nehri'nden güneyde Toros Dağları'na, güneydoğuda Urmiye Gölü havzasına kadar geniş bir alana hâkim olduğunu görmekteyiz².

MÖ 13. yüzyıldan itibaren, Urartu'nun "Arkaik Çağı" ya da "Beylikler Dönemi" olarak adlandırdığımız dönemde özellikle Assur yazılı kaynaklarını kullanabiliyoruz. Bu kayıtlarda kazandıkları zaferleri anlatmalarının yanında tarihi coğrafya için de ayrıntılı bilgileri yakalayabiliyoruz. Hatta bazı zamanlarda Urartu Devletinin iç örgütlenişine, askeri teşkilatı, nüfusun dağılımı, kralın rolü gibi bilgilere bile rastlanmaktadır.

Urartu'nun tarihi boyunca Assur'un her zaman hem tehdit ve hem de belirleyici unsur olduğunu görüyoruz. Urartu'nun kuruluş yıllarının Assur'un bölgede baskısının arttığı yıllara denk gelmesi, Assur'un zayıfladığı dönemde genişlemesi, bazı zamanlar Assur'un da yükselişine rağmen zirvede kalabilmesi, çöküşünün de Assur ile yakın zamanlarda olması, aralarındaki yakın ilişkiyi anlatmaktadır. MÖ 9. yüzyılın sonlarında ve 8. yüzyılın başlarında Assur'un kuzeye yayılım politikalarında, Doğu Anadolu başrolü oynamıştır. Yazılı kaynakları incelediğimizde bunun tamamen ekonomik nedenli olduğu görülmektedir. Özellikle yeraltı ve yerüstü zenginlikleri başrolü oynamıştır.

13. yüzyılda Hitit ve Mitanni devletlerinin tarih sahnesinden silinmesiyle, değişen siyasi dengeyi kendi lehine çevirmek isteyen Assur, özellikle Doğu Akdeniz ticaretine ve Doğu Anadolu'daki madeni zenginlikleri eline geçirerek süper güç olmak istiyordu. Ancak süreklileşen Arami göçleri, Assur'un bu amacını engellerken, konfederasyonlar halinde yaşayan Urartu'nun, Assur'un Arami göçleriyle uğraşması sonucunda, Assur karşısında güçlenmesine olanak vermiştir. İşte Assur baskıları sonucunda o zamana kadar siyasi anlamda bir birliktelik sağlayamamış olan Uruatri ve Nairi beyliklerinin bir araya gelerek I. Sarduri zamanında Van gölü çevresinde Tuşpa'yı başkent yaparak, Urartu

¹ Köroğlu 2011, s.12.

² Zimansky 2004, s.77.

krallığının kurulma sebeplerinden birine yol açmış olmalıdır. Doğrudan olmasa da dolaylı olarak merkezi bir gücün oluşmasına yol açan bu süper gücün yaptığı seferler sonucunda, Urartu'nun kültürel, askeri, politik anlamda etkilendiği hatta devlet işleyişini de model almış olabileceği düşünülmektedir. Nihayet Doğu Anadolu ve Batı İran'da geniş bir alanı elinde tutan Urartu Krallığı'nın tarihi coğrafyasını, Assur ve Urartu yazılı ve arkeolojik delillerine göre, 2012 yılında bitirdiğimiz doktora tezimizde ulaştığımız sonuçları bu makalede irdeleneceğiz.

Tarihi coğrafya çalışmamızda Urartu'nun egemen olduğu alanları 4 ayrı coğrafi bölgeye ayırarak inceleyeceğiz: Van Gölü Havzası, Batı Bölgesi, Kuzey Bölgesi ve Urmiye Gölü civarı. Bu bölümleri incelerken genel hatlarıyla coğrafi sınırlar çizmemize rağmen ele geçen arkeolojik kanıtlar ve yazılı belgeler iki farklı yaklaşım göstermemize yol açmaktadır. Bu yüzden Urartu Krallığı'nın yayılım stratejisini ve sınırlarını anlatabilmek için iki ayrı bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi Urartu'nun her yıl düzenledikleri sefer sırasında gittikleri bölgelerin en uç kısımlarında tamamen propaganda amaçlı olarak, ana kayaya kazdırdıkları “gösteriş yazıtları” ya da diktikleri yazılı stellerine göre çizilen sınırlardır. Buna göre kuzeyde Ardahan bölgesine ve Gürcistan sınırına, doğuda Hazar Denizi yakınına, batıda Malatya-Elazığ sınırına dikilmiş yazıtlara göre yapılan sınırdır³. Diğeri ise Urartu'nun egemen olduğu bölgelerin sınırını çizerken dikkat edilen devletin inşa ettiği kentlerin ve bağlı yerel yönetim merkezlerinin dağılımına bakılarak yapılandır.

1. Urartu Krallığı'nın Çekirdek Bölgesi: Van Gölü Havzası

Urartu'nun ilk kuruluş yıllarındaki yayılım alanı, Van Gölü ve çevresi olarak adlandırdığımız çekirdek bölgeyi oluşturmaktaydı. Çekirdek bölgesi, tarihi coğrafya önerileri açısından en tartışmalı bölgesini oluşturmaktadır (Harita 1).

Özellikle Uruadri ve Nairi bölgelerinin kapsadığı alanları hakkında çeşitli görüşler vardır. Urartu'nun ilk kuruluş yıllarında Assur yazılı kaynaklarında⁴ Uruadri konfederasyonu adıyla karşılaşmaktayız. MÖ 13. yüzyılda Assur yazılı kaynaklarında geçen sekiz ülkenin coğrafi konumlarının tespiti sonucunda Uruadri Ülkesinin lokalizasyon problemini çözmemize yardımcı olmaktadır. Dağlık ve sarp bölgelerin aşılarak Uruadri Ülkesi'ne ulaşılması, genel anlamda konfederasyonun güney sınırlarını yansıtmakla beraber, Uruadri topraklarının genel ve gerçekçi olarak Van Gölü Havzasını tümüyle içine aldığı şüphesizdir.

³ Köroğlu 2011, s.12 vd.

⁴ Özellikle Yoncalı, Prizma, Sebene-su, Nimrud, Madırburcu, Balavat Kapısı ve Kurh Steli bölge hakkında bilgi vermektedir.

Seferlerde genellikle dağlık, sarp bölgeleri aştım ibaresinin geçmesi, dağlık ve sarp bölgelerin genelde konfederasyonun güney bölgelerinde oluşu, yazıtlarda genellikle rastgele ya da kronolojik sıralama değil de, topoğrafik sıralama yapılması yer belirleme konusunda yardımcı olan diğer etmenlerdir. Fethedilen yerlerin coğrafi alan olarak somut bir çerçevesinin yapıldığını varsaymak mümkündür. Bu yerler Himme, Uatqun, Masgun, Salua, Luha, Halila, Nilipahri ve Zingun bölgeleridir.

Burada yer alan 8 bölge arasında Himme, Uatqun, Masgun, Salua, adı geçen konfederasyonun güneydoğu, güney ve güneybatı sınırlarını oluşturan toprakları yansıtmaktadır. Van Gölü'nün kuzeydoğu'sundaki Luha ve kesin olmamakla birlikte kuzey sahilindeki Nilipahri ve Zingun bölgeleri, daha önce de değindiğimiz gibi I. Salmanassar devrinde ve daha sonraki çağlarda, Uruadri topraklarının Van Gölü'nü çevrelediğini ve adı geçen göl “merkez” olmak üzere, yayılım gösterdiğini açık ve kesin bir şekilde belgelemektedir⁵.

Halila'nın yeri hakkında öneri verilememektedir.

1.1. Himme Bölgesi

Himme için Van gölünün güneydoğusu olduğu önerilmektedir. Çünkü Himme ve Luha gibi kentler, daha sonraki tarihlerde Van Gölü'nün güneyindeki Kirhi (Habhu) ülkesi içinde gösterilmiştir⁶.

Bu bölgede aranılan Sugunia'dan krali kent olarak bahsedilmesi ve gölün güney ve güneybatısına konulması⁷ Urartu Krallığı'nın kuruluş yıllarında güney eyaletlerinin idari merkez olabileceğini gösterir.

İlk başkenti olan Arzaşkun kentinin de Van Gölü'nün batısında, olasılıkla Bingöl'ün doğusunda bir yerde olması⁸ Urartu'nun, Beylikler Dönemindeki ana yerleşim merkezlerinin yayılımını bize gösteren bir diğer kanıttır.

Bölgedeki en çok tartışılan ve Sargon'un sekizinci sefer güzergâhı üzerindeki yerleşimlerden birisi Uaiaiş'tir. Seferde bahsedilen doğu rotası üzerinde yani Urmiye Gölü'nün doğu kıyısında hiçbir Urartu yerleşimi olmadığı belirtilmekte ve Assur metinlerinde bahsedilen deniz kavramına ise, Sargon'un Urmiye Gölü'nü doğudan dolaştığı yönünde herhangi bir ifade ya da kanıt olmadığı belirtilir⁹ ve bu yüzden Uaiaiş'in Başkale veya yakınında olduğunu benimseyen görüşler çoğunluktadır.

⁵ Tarhan 1978, s.145.

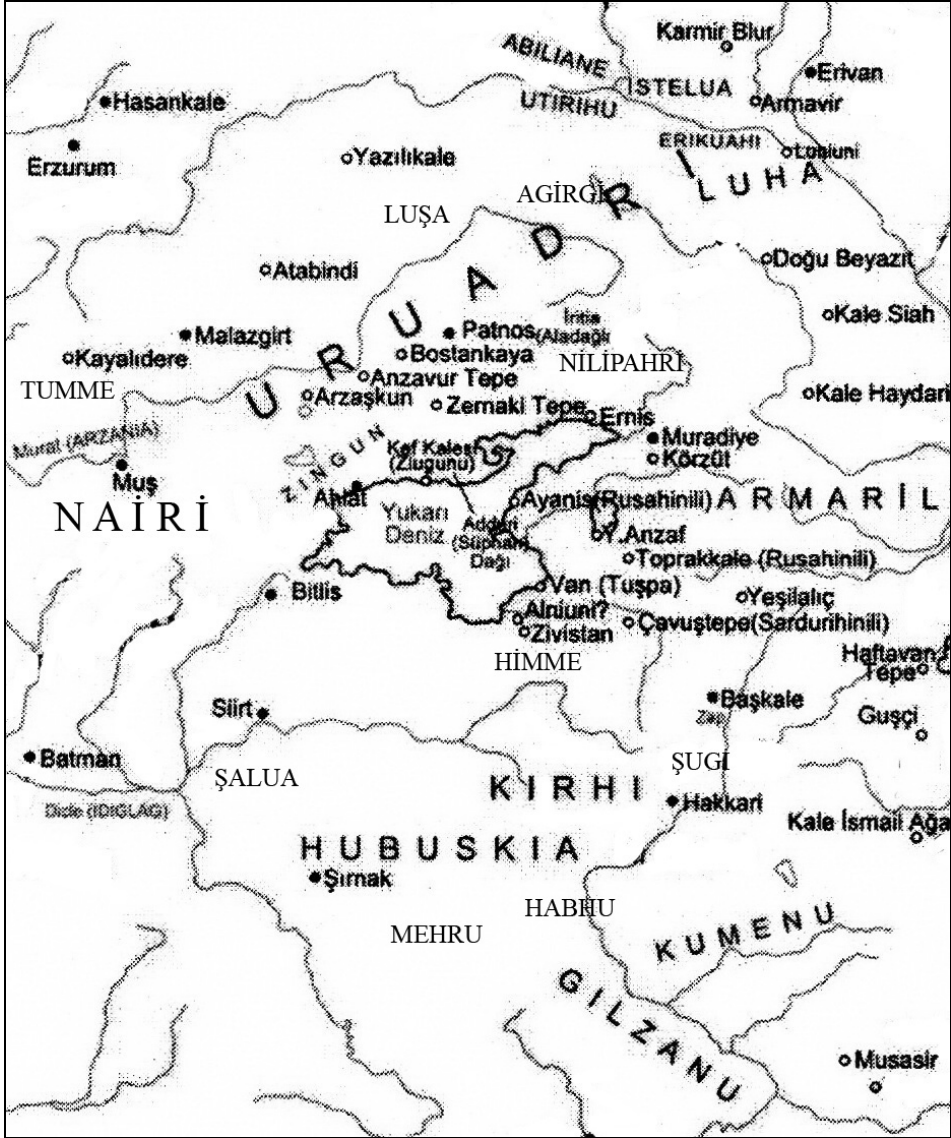
⁶ Çilingiroğlu 1994, s.5; Salvini 2006, s.30.

⁷ Piotrovsky 1967, s.2; Çilingiroğlu 1984, s.30.

⁸ Çilingiroğlu 1994, s.35.

⁹ Musceralla 1986, s.466.

Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler



Harita 1: Urartu Krallığı'nın merkezi bölge ve güney kısmı.

Çalışmamız sırasında Sargon'un güzergâhı, önerilen yolun çok uzun bir mesafeye sahip olduğu, o günkü coğrafi ve iklimsel şartları da göz önünde bulundurarak seferde kalınan gün sayısı ile hesaplama yapınca, Uaiiş kentinin

modern Başkale ve çevresinde olabileceği akla yatkın gelmektedir. Sefer sırasında Assurluların Hoşap'ı geçip, Başkale'den Urmiye'ye ve Musafir'den Kelişin Geçidine geçtiği güzergâhı kabul ettik.

1.2. Uatqun Şehri

I. Salmanassar'ın yıllıklarında Uatqun olarak adı geçen yerleşimin, Assur-bel-kala'nın yıllıklarında İatqun olarak geçtiğini görüyoruz¹⁰. Saltanatının 1. Yılında yaptığı ilk seferinde Yatkun Dağı geçilerek Uruadri Ülkesi'ne girilmekte olup bu da Uatqun'un güneydeki, Siirt ilindeki dağlık yörede olduğunu gösteriyor.

1.3. Maşgun Bölgesi

Assur-bel-kala'nın yıllıklarında **Maşgun (Bargun)** bölgesinin Himme bölgesi ile olan coğrafi yakınlığı, bu bölgenin yerinin neresi olduğu hakkında biraz ipucu vermektedir. Buna göre de Uruadri Konfederasyonu'nun güney sınırlarında yer alan bir bölgede aranmalıdır¹¹. Yine Uatqun'da olduğu gibi, kesin bir sınırlama yapılması mümkün değildir.

1.4. Salua ve Mehru Bölgeleri

Salvini, **Salua**'nın lokalizasyonuna yardımcı olabilmesi için, II. Adad-Nirari'nin yıllığında geçen "Mehru, Salua ve Uruadri" sıralanmasına göre; b.u ülkelerin Uruadri'nin sınırında ya da yakınında yer aldığı ileri sürmüş, kesin bir lokalizasyon yapmaktan kaçınmıştır¹². Salvini'nin bahsettiği "Mehru-Salua-Uruadri" bağıntısı, problemin bir diğer çözüm noktasını oluşturmaktadır; çünkü yeri kesinlikle tespit edilen **Mehru**'nun Kumani bölgesi içinde bir ünite olduğu, Habur'un doğu kolu olan Hezil Suyu havzasında yer aldığı ve günümüzdeki Pervari-Şırnak-Beytüşşebab üçgeninde kalan toprakları konulduğunu belirtilmektedir. Günümüzde de halen Hezil Suyu'nun doğu kolu üzerinde Mehri adını taşıyan bir yer mevcuttur ve aynı zamanda güneyindeki dağlar **Mihrina Dağları** adını taşımaktadır¹³. II. Adad-Nirari'nin yıllıklarında Mehru'nun Salua ile komşu olduğunu ve Uruadri Konfederasyonundan bağımsız bir yerleşim olduğunu belirtilir¹⁴.

¹⁰ Sivas 1991, s.32; ARI, II, no. 216.

¹¹ Tarhan 1978, s.103.

¹² Salvini 1967, s.28.

¹³ Tarhan 1978, s.120.

¹⁴ Salvini 1967, s.64.

1.5. Zingun/Ziukuni Ülkesi

Uruadri'nin sekizinci yerleşme yeri olan Zingun bölgesi MÖ 11-13. yüzyıllarda ve daha sonraları Urartu Devletinin çekirdek bölgesindeki batıya açılan ana yol üzerinde yer alan, çok önemli bir bölgesini teşkil etmektedir. İlgili metnin buluntu yeri, bu bölgenin yerini kesin bir şekilde belli etmektedir. Adilcevaz'ın 4 km batısındaki Kef Kalesi'nden getirilmiş olması gereken, II. Rusa'ya ait olan yazıtta Ziukuni olarak geçmektedir¹⁵. Adilcevaz-Kef kalesinin mimari kalıntıları ve arkeolojik materyali bunu açıkça kanıtlamaktadır. Bu durumda söz konusu ülkenin Adilcevaz-Ahlat civarını kapsadığı düşünülebilir.

1.6. Nilipahri Bölgesi

I. Salmanassar'ın yıllığında adı geçen Nilipahri ile ilgili bilgiye, başka bir kaynakta rastlamamaktayız. Bölgenin coğrafi konumuyla ilgili bir tespit yapmamız bu yüzden zorsa da ancak metin içerisinde, Luha- Nilipahri- Zingun bağıntısına dayanarak, Van Gölü'nün kuzeyindeki Adilcevaz ile Muradiye Ovası arasındaki bir bölgede yer aldığı söylenmektedir¹⁶.

1.7. Luha Bölgesi

Luha /Luhi bölgesi de Himme'nin kuzeyinde yer almakta, Van Gölü'nün kuzeydoğu ucundaki Muradiye Ovası'ndan kuzeye Ağrı Dağı bölgesine, yani Arirgi'ye kadar uzanmaktadır. Sözü geçen ova, Van bölgesine kuzeyden, kuzeybatıdan ve doğudan gelen doğal "ana yollar"ın kavşak noktasını teşkil ettiğinden, Urartu Devleti tarafından uygun bir şekilde değerlendirilmiştir.

2. Urartu Krallığı'nın Kuzey ve Kuzeybatı Bölgesi

Urartu kralları, kuzey ve kuzeybatı bölgelerine askeri seferlere çok erken zamanda yapmışlardır ki bu bölgeler yapılan ilk seferler, İşpuni ve Menua döneminde başlamıştır. Güneydeki güçlü Assur İmparatorluğu, Urartu'nun güneye inmesi önlemiş, bu durumda her devlet gibi gelişmek durumunda olan Urartu krallığı da başka yönlerde ilerleyerek yeni topraklar elde etmişlerdir (Harita 2 ve 3).

Kuzey bölgesi ile ilgili yazılı kaynaklar, Urartu kaynakları ile sınırlıdır. Başta Pirabat, Zivin/Süngütaş, Delibaba, Yazılıtaş ve Pasinler¹⁷ yazıtları bu

¹⁵ Payne 2006, s.282.

¹⁶ Tarhan 1978, s.147.

¹⁷ Dinçol 1989, s.137 vd.; Payne 1995, s.415-23; UKN, 37; Zimansky 1985, s.64; UKN 36; UKN 69.

konuda bilgi verirler. Diğer yazıtlar¹⁸ da Urartu'nun kuzeybatıya yöneldiğinin izlerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Kuzeybatıdaki topraklar için bazı Asur kayıtları da yardımcı olmaktadır.

Yazılı ve arkeolojik veriler Urartu Krallığı'nın kuzeyde ulaştığı en son noktaların, kuzeybatıda Erzincan, kuzeyde Çıldır Gölü Havzası ve kuzeydoğuda Sevan Gölü'nün kuzeybatısında Lcasen olduğunu göstermektedir. Kuzeybatıda Erzincan-Altıntepe, kuzeyde Taşköprü ve kuzeydoğuda Lcasen kaleleri ise bu yayılımın arkeolojik kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuzeydoğuda Aragats Dağı'nın güneyi ile verimli Aras Nehri vadisine yerleşmek için büyük yatırımlar yapan Urartu, burada Armavir Blur (Argıştihinili), Arinberd (Erebuni) ve Karmir Blur (Teişebai URU) adlı üç büyük krali kenti kurmuştur. Kayıta Muna ırmağından Aza ülkesine su kanalı açtırdığını söylendiğine göre bu ülkenin adı **Aza Ülkesi** olabilir. Yazıtların kuzeyde Gürcistan sınırına kadar ulaşmasına rağmen Urartu dönemi yerel eyalet merkezlerinin en kuzeyindeki yerleşmeleri Aras Nehri vadisindeki Pasinler ve Yoğunhasan'dır. Kısaca söylemek gerekirse, Aras Nehri vadisi, Urartu'nun merkezden yönetildiği alanın kuzey sınırını çiziyor gibi görünmektedir¹⁹.

Fiziki coğrafya açısından, Urartu'nun kuzeyde yayılım sahasını sınırlayan en önemli olgu, batıdan doğuya uzanan sıradağlardır. Bu sıradağlar Doğu Karadeniz Dağları ve Küçük Kafkaslar'dır. Bu da bize Urartu Krallığı'nın doğal engellerle²⁰ karşılaşınca durduğunu düşündürmektedir. Urartu Krallığı'nın bu doğal engellerin dışına geçememesi ise sefer sırasında Urartu ordusunun, bulunduğu coğrafi şartlar ve iklimden kaynaklanan olumsuzluklardan dolayı bir ordunun ulaşabileceği en makul mesafenin sağlanmasındaki zorluk, bununla birlikte lojistik engelin sağlanmasının zorlaşmasından kaynaklanmış olmalı görüşü hâkim olmaktadır. Özellikle dağ geçitlerinin tutulması halinde, ordunun ilerleyişi durmakta veya zorlanmaktadır.

2.1. Nairi Ülkesi

I. Tukulti-Ninurta dönemine geldiğimizde, yeni bir coğrafi terim ortaya çıkar. “Nairi Ülkesi” olarak bilinen bu ülkede yaşayan halk Assurlular tarafından bu coğrafi isme bağlı olarak “Nairi Ülkesi Halkı” olarak adlandırılır.

¹⁸ Bölge ile ilgili bilgi veren diğer yazıtlar; Surp Pogos, Anzavurtepe, Horhor, Analıkız, Kasımoğlu, Körzüt, Eleşkirt-Toprakkale, Tsovakert/Taşburun, Kanlıca, Lcasen, Sarıkamış, Elar, Gulıçan, Adıaman-Atamhan-Kra, Tsonavak, Zağalu, Tsonivar, Taşköprü Kamo-Livar-Bayazıt, Yoncalı ve Prizma yazıtlarıdır.

¹⁹ Köroğlu 2011, s.16.

²⁰ Büyük Kafkas Dağları'na paralel uzanan Küçük Kafkas Dağları, Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda doğal bir sınır oluşturur. Saraçoğlu 1989, s.7.

MÖ 13. yüzyılda Urartu, bir 'Kabileler Birliği'nden oluşmaktadır ve bu durum bir 'devlet' haline gelene kadar süregelmiştir. Ancak, burada Assurlularca "Nairi Ülkeleri" deyiminin kullanılması bir değişikliği ifade etmektedir. Belki de, "Nairi Ülkeleri"nin muhtelif toplumlarından teşekkül etmiş olan "Kabileler Birliği"nin lideri pozisyonundaki Uruadri, bu pozisyonunu kaybetmesi sonucunda, Assurlular da, bu deyimini kullanmayı uygun bulmuşlardır²¹".

MÖ 9. yüzyılda Assur'a ait yazıtlarda, Urartulu yöneticiler, kendilerinden Nairi krallığı olarak söz ederken, Assur ise onlar için "Urartulu" terimini kullanmaktaydı ki bu durum söz konusu olan terimlerin eş anlamlı olduklarını ortaya koymaktadır. I. Salmanassar döneminde 'Nairi'den, Tukulti-Ninurta Döneminde 'Uruadri'den söz edilmemesi birçok karışıklık ve yorumlara yol açmıştır ki bu durum, konfederasyonların zaman zaman değişen 'Politik Güç Etkinliği'nin, coğrafi sınırlara yansımaları gösteren bulgular olsa gerektir.

Nairi ülkeleri ve sınırlarını daha iyi anlayabilmek için Assur'daki Anu-Adad tapınağının bir köşesinde ele geçen "Prizma Yazıtı"nda geçen bilgilere göre Tumme'den Daiaeni'ye kadar uzanan geniş ülke kavramı bizim için anahtar kelimelerdir. Nairi Ülkesi'nin sınırları Tumme'den Daiaeni'ye ve Yukarı Deniz'in kıyılarından Murat (Arsania) nehrine kadar uzanmaktadır ki buna göre Nairi'nin güney sınırını Tumme'nin, kuzey sınırını Daiaeni ülkelerinin oluşturduğunu görmekteyiz. İşte bu anahtar kelimelerin coğrafi konumu Nairi Ülkesinin sınırlarını çizmemize yardımcı olacaktır.

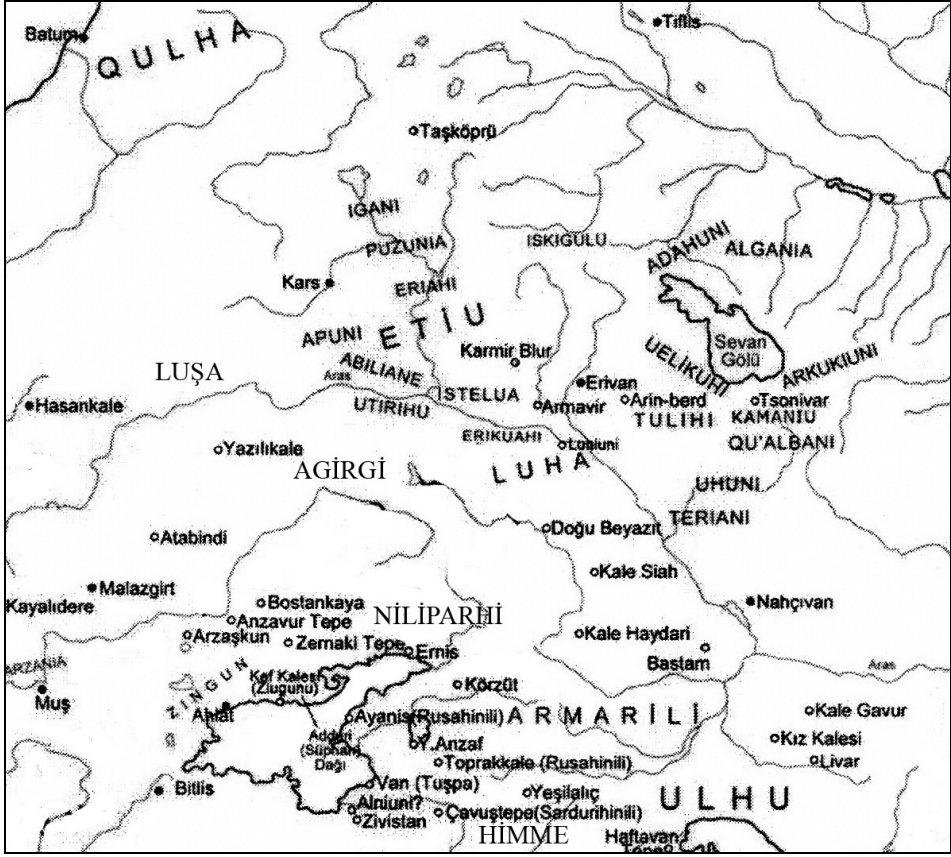
Nairi ülkeleri ile ilgili en ayrıntılı bilginin verildiği "Prizma Yazıtı"nda, dikkatimizi çeken şey ise Assur kralının Tumme Ülkesi'ne Fırat nehrini geçtikten sonra varmış olmasıdır. Yukarı Deniz'in kıyılarındaki Irak ülkelere ulaşmak amacıyla yola çıkan seferde, "Yukarı Deniz" kavramı önem kazanmaktadır. Burada kullanılan "Yukarı Deniz" in Van Gölü olduğu düşünülmekte²² ise de Yukarı Deniz'den kastedilen denizin Karadeniz²³ olduğu, çünkü I. Tıglat-Pilaser'in Daiaeni üzerine gerçekleştirdiği seferinde 16 önemli dağı ve dağ geçitlerini aştığını belirtilmesi nedeniyle ileri sürülmektedir²⁴. Buna göre Nairi Ülkesi, Güneydoğu Toroslardan Doğu Karadeniz dağlarına kadar uzanan, Karasu ve Murat nehri ile Aras'ın batı kısmını kapsamış olabilir.

²¹ Tarhan 1978, s.178.

²² Çilingiroğlu 1994, s.7.

²³ Yıldırım 2007, s.176.

²⁴ ARI, II, no. 30; ARAB, I, no. 236.



Harita 2: Urartu'nun Kuzey Bölgesi.

2.2. Tumme Ülkesi

Bazı bilim adamları²⁵ tarafından Tumme'nin konumu olarak önerilen Revanduz, yazılı kaynaklara göre pek olası değildir. Assur kralı ve Nairi ülkelerinin kralları arasında olan savaş, Muş-Yoncalı yakınında olmuştur. Diğer yazıtlara göre de Tumme Ülkesi için en uygun topraklar Nairi ülkesinin güney ve güneybatı tarafları olmalıdır ortak görüşü bizim de katıldığımız görüştür ve Yoncalı yöresine konulabilir.

Tumme'den kuzeydeki Daiaeni topraklarına kadar olan alan Nairi ülkesi olarak tanımlanmakta ise de Nairi ülkelerinin alanı, belki MÖ 9. yüzyılda daha da güneye kaymış, Alzi, Kutmuhi ve Kirhi bölgelerini de içine almıştır. Nitekim

²⁵ Salvini 2006, s.32.

Üçtepe'de geçen yüzyılda bulunmuş olan "Kuruh Steli"ndeki bazı ifadeler bunu kanıtlamaktadır²⁶.

2.3. Diauehi ve Daiaeni Ülkeleri

Kuzey Bölgesi'nde en çok tartışılan konu, Diauehi Krallığının lokalizasyonu ve Daiaeni ile aynı olup olmadığıdır. Özellikle Yoncalı yazıtında adı geçen Daiaeni ile Diauehi'nin aynı yer olup olmadığı farklı görüşlere yol açmıştır. Yazıtta, Assur kralının "Tumme'den Daiaeni'ye" kadar uzanan toprakları ele geçirdiği, Yukarı Deniz'e kadar ulaştığından bahsedilmektedir. Yazıtın bulunduğu konum Muş'un Bulanık ovası olduğu için, Daiaeni'nin Bulanık Ovası veya Murat Vadisi'nin hemen batısındaki bir bölgeye yerleştirilmesi ile Diauehi'nin Erzurum civarında yer aldığı varsayımında bulunan bilim adamları arasında çelişki yaşanmıştır.

II. Salmanassar'ın saltanatının 15. yılında Fırat'ın doğduğu bölgeye geldiğinde Daiaeni kralından haraç aldığı belirtilmektedir. Fırat'ın doğduğu yer, Karasu kolunun kaynağı ise yazıtta geçen konumlandırmaya göre, söz konusu siyasi coğrafyaya ait ismin daha sonraki Urartu kaynaklarında adı geçen Diau(e)hi ile özdeşleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Prizma yazıtında²⁷ da adına rastladığımız ve yazıttaki ifadelerden anlaşılacağı üzere dağılık halde yaşayan halkı olan Daiaeni, muhtemelen Doğu Anadolu Beylikleri arasında en zengin ve en güçlü olanı idi. Daha sonraları I. Tiglat-Pileser²⁸ ve III. Salmanassar'a ait Kuruh Steli'nde Daiaeni'nin adının geçtiğini görüyoruz²⁹. Daiaeni ve Diauehi'nin arasındaki isim benzerliğinden dolayı bu iki adın aynı yer olduğu konusunda bazı bilim adamları hem fikirdir³⁰. Bu bölgelerin aynı konumda buldukları teorisi ilk olarak Sayce tarafından ileri sürülmüş, özellikle Alman araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Günümüzde de yine isimler arasındaki benzerlik nedeniyle bu öneri kabul görmektedir³¹.

Bu iki yerleşimin aynı olduğunu ileri süren birçok bilim adamına karşın Salvini, söz konusu bölgelerin somut kanıtlarının yokluğu ve ekonomilerindeki farklılıkların bunu olası kılmadığını ileri sürer³² ki bu görüşün de gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

²⁶ LAR I, 499.

²⁷ LAR I, 236; ARI, II, no. 30; ARAB, I, no. 236.

²⁸ ARI, II, no. 69; ARAB, I, no.319.

²⁹ Slattery 1987, s.15.

³⁰ Melikishvili, Diakonoff ve Kashkai gibi araştırmacılar bu konuda hemfikirdir.

³¹ Slattery 1987, s.18.

³² Salvini 1967, s.22.

Urartu krallarından Menua ve I. Arğişti'ye ait yazıtlarda, "Diauehi veya Diauhi" adlı ülkeyle karşılaşmaktayız. Yazılıtaş yazıtı Menua'nın, Diauehi'ye düzenlediği ilk sefer kayıtlarından bahsetmektedir³³. Kral ülkenin başkenti Şaşılı'yı ele geçirmiş, daha da ileri giderek Şeşetin ülkesine ulaşmıştır.

Diauehi'yi Çoruh'un kollarından birini oluşturan Oltu Çayı ve çevresine yerleştiren Herzfeld'in bu görüşünü Meyer, Daiaeni'nin sınırlarını biraz daha genişleterek Karadeniz'e kadar ulaştığı görüşünü gündeme getirmiştir³⁴. Bazı bilim adamları Erzurum ve çevresine yerleştirmişlerdir³⁵. Horasan'ın doğusunda Sarıkamış ile Kars arasındaki bölgeye³⁶ yerleştiren bilim adamları ile benzer bir görüşe sahip olan San ve Köroğlu ise, Hasankale ve Sarıkamış arasında kalan bölgedeki yazıt ve yerleşmelerin yoğunluğuna dikkat çekerek bu bölgeyi Diauehi ülkesi olarak kabul etmişlerdir. I. Tiglat-Pilaser'in Daiaeni üzerine gerçekleştirdiği seferinde 16 önemli dağı ve dağ geçitlerini aşmış olduğunu belirtilerek Yukarı Deniz'den kastedilen denizin Karadeniz³⁷ olduğu da ileri sürülmektedir.

Biz de genel görüşe katılarak, Diauehi'yi Daiaeni ile özdeşleştirip, Erzurum iline yerleştirmekteyiz. Özellikle Nairi ülkesi teriminin tartışıldığı sırada Tumme'den Daieni'ye kadar olan topraklar kavramına göre Daieni'nin, Nairi'nin kuzey sınırı olduğunu ve Assur kralının saltanatının 15. yılında Fırat'ın doğduğu bölgeye geldiğinde Daiaeni kralından haraç aldığını belirttiği yazıtındaki³⁸ konumlandırma da buna yardımcı olmaktadır.

2.4. Etiuni Ülkesi

Kuzey bölgesinde yer belirleme konusunda fazla tartışma yapmadan kabul ettiğimiz diğer önemli bölgelerden birisi ve kuzey bölgesine yapılan seferler sırasında adına sıklıkla rastladığımız, bu bölgede yaşayan İrekua adlı yerel kabilelerin oluşturduğu bir tür konfederasyon olan³⁹ Etiuni ülkesidir.

Urartularca ülkenin başkenti Luhiuni kenti ele geçirilerek güya ülke yok edilmiştir. Genel olarak Güney Kafkasya'da geniş bir bölgenin,⁴⁰ daha dar anlamda Sarıkamış'tan Sevan Gölü'nün kuzeybatı kıyılarına kadar uzanan bir bölgenin bir ismi olarak kabul edilmiştir⁴¹.

³³ Payne 2006, s.68–69.

³⁴ Herzfeld 1968, s.121; Yıldırım 2007, s.175.

³⁵ Çilingiroğlu, Koşay, Tarhan bu bilim adamları arasındadır. Çilingiroğlu 1994, s.65.

³⁶ Belli ve Ceylan 2002, s.124.

³⁷ Yıldırım 2007, s.176.

³⁸ Sivas 1991, s.78.

³⁹ Salvini 1995, s.40.

⁴⁰ UKN, I, 20; Salvini 2002, s.51.

⁴¹ Salvini 2002, s.37; Diakonoff ve Kashkai 1981, s.34–35; Çilingiroğlu 1994, s.62.

2.5. Kulha Ülkesi

Urartu Krallığı'nın kuzeye düzenlediği seferler sırasında önemli olan bir diğer yer Kulha Ülkesi'dir. Kulha bölgesine düzenlenen iki askeri sefer vardır ve bu seferleri anlatan yazıtlardan günümüze ulaşabilen bir tanesi, bugünkü Ardahan'ın kuzeyinde, Ortakent kasabası civarındadır ve Kulha ülkesi ile ilgili olarak, şu ana dek bulunabilen en eski yazılı belgelerden biridir⁴². Kulha Ülkesi'nin, Rioni'nin kuzeyinden Aşağı Çoruh'a kadar yayılmış olabileceği kabul edilen Kolhis Krallığı'nın bir parçası olduğu konusunda görüş birliği vardır⁴³.

3. Urartu Krallığı'nın Batı Bölgesi

Batı bölgesi lokalizasyon önerileri bakımından az tartışılan bölgemizdir. Bu bölge kabaca Fırat nehrinin Karasu ve Murat nehirlerinin havzalarını kapsamaktadır. Bu bölgeye komşu olan Alzi ülkesi, bir ara Elazığ'ı (İşuva) elde tutması nedeniyle burada zikredilmiştir (Harita 3).

Urartu'nun batı bölgesine seferleri İşpuini ve oğlu Menua dönemi ile başlar. Menua'nın batıya yayılma amacı, özellikle Murat Vadisi'ni ele geçirmek isteğiydi. Bu isteğini bölgede ele geçen birçok yazıt⁴⁴ kanıtlamaktadır. Bunlar içerisinde en önemlileri Surp Pogos, İzoli, Palu, Patnos, Bahçecik, Aznavurtepe, Horhor, Hazine Kapısı ve Analıkız Urartu yazıtları ile Assur imparatorluğuna ait Birklin Çayı, Nimrud, Siyah Obelisk ve Kurh Steli yazıt ile kayıtlarıdır.

Bunlar arasında özellikle II. Sarduri dönemine ait İzoli (Habibuşağı) yazıtında, Fırat'ı, Tumişki civarında geçtiğini anlatması, Fırat Nehrinin adının (Puratti) ilk kez kullanılması, aynı zamanda bilinen en batıdaki Urartu yazıtı olması itibariyle önemlidir. Burada aktarılan bilgiye göre Sarduri'nin ilk kez Fırat'ı geçtiği belirtilse de, Menua döneminden beri Fırat Nehri'nin geçildiği düşünülmektedir ki, Melitealhe'nin Urartu'ya bağlanmış olması bunun olasılığını yükseltmektedir. Urartu'nun Menua ve II. Sarduri döneminde Fırat'ı sadece vergi ve ganimet almak için geçtiği, Melitealhe ve Kumaha gibi kent devletleri üzerinde baskı uygulandığı ve vergi alındığı bilirse de nehrin ötesinde yerleşilmemiştir⁴⁵.

⁴² Zehiroğlu 2009, s.3; Payne 2006, s.210.

⁴³ Diakonoff ve Kashkai, 1981, s.68 vd.; Çilingiroğlu 1994, 83 dn. s.231; Salvini 1991, s.6, Barnett 1982, s.349.

⁴⁴ Yıldırım 1994, s.287.

⁴⁵ Köroğlu 2011, s.16.



Harita 3: Urartu Krallığı'nın Batı ve Kuzeybatı kesimleri.

3.1. Alzi Ülkesi

Özellikle verimli topraklara sahip, maden açısından zengin olan ve önemli yolların kavşak noktası olması itibariyle Alzi de hedefler arasında olmuştur. Assur yazılı kaynaklarında Nairi ülkelerine yapılan seferler bağlamında Alzi ve çevresinin egemenlik altına alındığı iddia edilir⁴⁶. Alzi Ülkesi, MÖ II. bin yıldan Orta Çağ'a kadar oldukça uzun bir süre yazılı belge ve kaynaklarda, Doğu Anadolu coğrafyası ve daha çok da Diyarbakır'ın batı kısmı ile ilişkili olarak karşımıza çıkan bir ülke ve kent isimidir⁴⁷. Köken

⁴⁶ ARI, II, no. 18, ARAB, I, no. 226

⁴⁷ Köroğlu 1996, s.55; Ertem 1990.

açısından Hurili yöneticilere sahip bir devlettir ve varlığını MÖ II. Binden itibaren sürdürmüştür.

Doğu Anadolu'nun bu kesimine ait yapılan seferlere ilişkin bazı önemli tarihi coğrafya metinleri, yörede Hitit döneminde Alşe ya da Alzi olarak, Orta ve Yeni Assur döneminde Alzi, Urartu yazıtlarında da Alzi olarak adlandırılan bir ülke ve kentin varlığından söz ederler. Aynı zamanda Siyah Obelisk, Birkin Çayı ve Kurh steli⁴⁸ yazıtlarında da bu ülkeden bahsedilmektedir.

Bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Alzi'nin Diyarbakır bölgesinde olduğu ortak görüşüne biz de Alzi isminin geçtiği yazılı kaynaklarda geçen bilgilerin ışığında kabul ettik. Yazıtlarda özellikle İşuwa ve Arzania ile olan yakın ilişkisi, Kurh steli'nde geçen Enzite'den hemen önceki Namdanu Dağı'nın Maden Dağı ile özdeş tutulmasından dolayı Alzi geçidinin Ergani-Maden geçidi olabileceği ihtimali en önemli destekler arasındadır.

3.2. Şebeteria Şehri

Batı bölgesinde konuşulan diğer yerleşme önerileri arasında, Palu yazıtında adı geçen Şebeteria'nın, bugünkü Palu ya da biraz daha batısı olduğu konusunda görüş birliği⁴⁹ vardır ki biz de yazıttaki bilgiler ışığında, stratejik ve topoğrafik konumuna bakıldığında bu öneriyi benimsedik. Şebeteria, Urartu Krallığı'nın batı bölgesindeki topraklarını korunmasında güvenilir bir yer ve bölgeye yapılan seferlerde karargâh olarak kullanılan bir uç kale niteliğinde olmalıydı⁵⁰.

3.3. Şupani Bölgesi

Palu Yazıtı'nda adı geçen diğer bir kent olan Şupani'nin coğrafi konumu oldukça iyi belirlenmektedir. Şupa(ni) ülkesinin antik çağın Sophene bölgesi ile tanımlanabileceği konusunda görüş birliğine varılmıştır⁵¹. Buna göre Şupani bölgesi, Fırat nehrinin doğu kıyısında Elazığ'ın güneyine, muhtemelen Çermik civarına düşmektedir.

⁴⁸ ARAB I, no. 688; ARAB I, no. 564; ARAB I, no. 69; ARAB I, no. 604

⁴⁹ Çilingiroğlu 1994, s.63; Çilingiroğlu 1984, s.16; Çevik 1987, s.16; Diakonoff ve Kashkai 1981, s.80.

⁵⁰ Yıldırım 1994, s.288; Çevik 1987, s.16.

⁵¹ Çilingiroğlu 1994, s.63; Sevin 2005, s.382.

3.4. Tumişki ve Huzana Şehirleri

İzoli yazıtında, II. Sarduri'nin askerlerinin Fırat'ı geçtiği noktadaki şehir olarak gösterilen Tumişki'nin, günümüzde Malatya-Elazığ karayolunun geçtiği Kömürhan Geçidi dikkate alınırsa, Kömürhan ile İzoli arasına konulması mümkün olmaktadır. Buraya en yakın yerleşme Habibuşağı kalesi olup Tumişki şehri için adaydır. Huzana şehri de bu sırada ele geçirilen bir şehir olup bu civarda olmalıdır.

3.5. Suhme Şehri

Bölgenin diğer önemli bir yerleşimi olan Suhme, Assur yazılı kaynaklarında Suhme, Suhne, Suhni olarak geçen ifadelerin aynı ülke için kullanıldığı kabul edilmektedir. Assur yazılı kaynaklarında I. Tiglat-pilaser⁵² ve III. Salmanasar'ın saltanatları sırasında Suhme, Alzi Ülkesi ve Arzania ırmağı geçildikten sonra ulaşılan ülke olarak karşımıza çıkar.

Suhme'nin lokalizasyonu konusunda, Alzi Ülkesi'nden sonra, doğuya doğru yapılan seferlerde adı dikkate alındığında, bu yöndeki tek geçit bölgesi olan Bingöl dağları bölgesinde aranması gerektiği düşünülebilir. Araştırmacılar bu bölgeyi yazılı belgelerin ifadelerine dayanarak Altınova ile Lice-Genç geçidi arasında bir yere yerleştirirler. Bu sınırlar içerisinde saptanan en önemli yerleşme yeri, Elazığ ve Bingöl bölgesindeki en büyük höyük olan Samantepe'dir⁵³. Belli ise Suhme ülkesi için Palu ülkesine verilen bir ad olduğunu ve hatta bu ülkenin kuvvetli kalesi olarak nitelendirilen Uastal'ın Palu ile aynı olduğunu kabul etmektedir⁵⁴

3.6. İşuva Ülkesi

Yazıtlarda adı geçen bir diğer bölge olan İşuva, Hitit imparatorluk döneminde "İşuva", Assur yazıtlarındaki "İşua" olarak geçen yerin hem arkeolojik hem de yazılı belgelere dayanarak Elazığ yöresine konulması ispat edilmiştir⁵⁵.

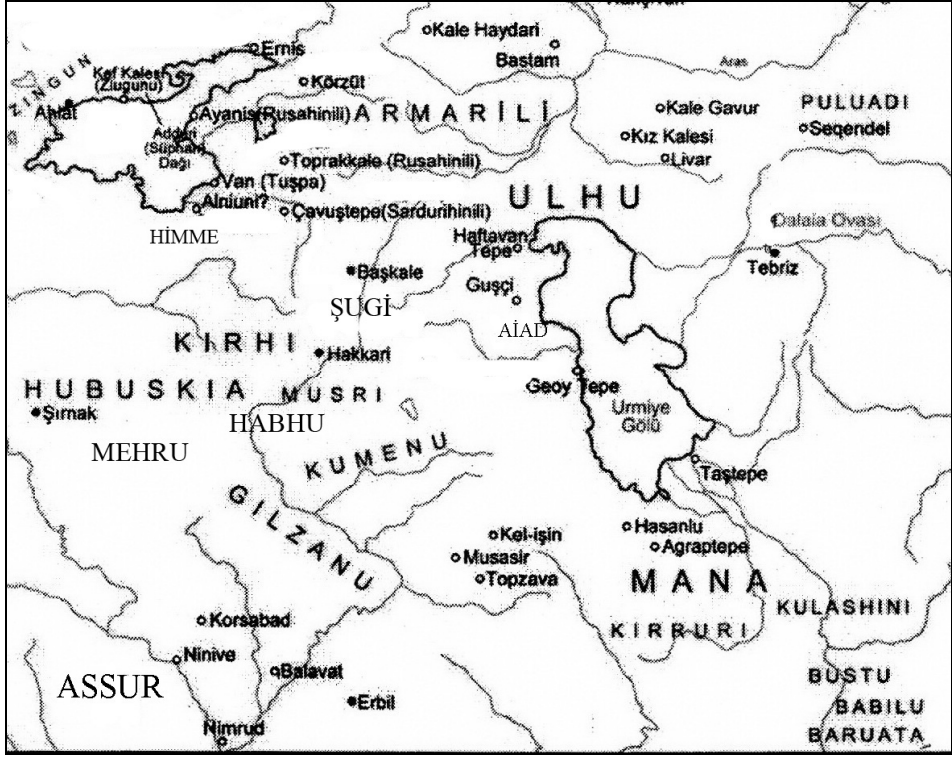
Yukarıda Alzi ile yakın ilişki halinde geçen ve yine Kurh Steli'ni referans olarak verebileceğimiz bilgilere göre, İşuva'nın Namdanu Dağı, yani Ergani-Maden geçit bölgesi ile ilişkisi kabul edildiğinde ülkenin güney sınırının Dicle'nin kaynakları ve Toroslar tarafından belirlendiği, batı ve kuzey sınırının da Fırat ve Arzani (Murat suyu) tarafından belirlendiği söylenebilir.

⁵² Belli'ye göre ise I. Tiglatpilaser'e ait kayıtlarda adına hiç rastlanılmamıştır. Belli 1977, s.121.

⁵³ Köroğlu 1996, s.66.

⁵⁴ Belli 1977, s.121.

⁵⁵ Ertem 1990.



Harita 4: Urartu Krallığı'nın Doğu ve Güneydoğu Bölgesi

4. Urartu Krallığı'nın Doğu ve Güneydoğu Bölgesi

Urartu Krallığı'nın doğu ve güney bölgelerine yayılımı 9. yüzyılın ortalarında hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Doğu'da Urartu ordularının Tebriz üzerinden Hazar Denizi'ne yakın olan Razlık ve Naşteban yazıtlarıyla işaretlenen alana kadar gittiği anlaşılmaktadır. Ancak yazıtların dışında bölgede herhangi bir bulguya rastlamak mümkün olmamıştır.

Özellikle MÖ 9. ve 8. yüzyıllarda Maku, Hoy, Marand, Ahar, Salmas, Urmiye ve Nakade bölgelerinde Urartu yerleşimlerine dair izler vardır⁵⁶. Tebriz düzlüğünde ise iki adet yerleşim olduğu düşünülmektedir. Mehabad, Miandoab ve Marağ'e'de ise özel bir yerleşime rastlanmamıştır. Ahar ve Sahab bölgelerinde II. Argişti'nin sefer yazıtları bulunurken, Nir (Erdebil eyaleti) içerisinde Urartu çanak çömleği de ele geçirilmiştir.

⁵⁶ Kroll 2011, s.160.

Güneydoğu'da Urartu Krallığı'nın Assur ile sınırını, Taştepe, Kelişin ve Topzava yazıtları belirlemektedir⁵⁷.

İran'daki Urartu varlığına ilişkin önemli bilgileri çivi yazılı kitabelerden öğrenmekteyiz. Bu bölgemizle ilgili bilgileri özellikle II. Sargon'un MÖ 714 yılında çıktığı ünlü sekizinci seferinden öğrenmekteyiz. Bölgenin konumu ve lokalizasyonu günümüzde de en çok tartışılan konulardan biridir. Sargon'un Kalah'tan yola çıkıp Van Gölü'nün etrafını dolaşarak geri döndüğünü ileri sürülürken daha sonraki yıllarda, bahsedilen denizin Van Gölü değil, Urmiye Gölü olduğu konusunda hemfikir olunmuştur. Ancak bazı araştırmacılara göre Urmiye Gölü'nün etrafını döndüğü varsayılırken bazıları tarafından da gölün güneyinden teğet geçerek geri döndüğü ileri sürülmüştür. Ancak kabul gören bir gerçek vardır ki Sargon'un bu seferde istediği, amaçladığı başarıyı tam olarak sağlayamadığı ve bu yüzden de Musaşir'i yağmalayarak geri döndüğüdür.

4.1. Mana Ülkesi

Bölgedeki en önemli yerlerden biri olan ve Urartu kralı Menua döneminden itibaren Urartu yazıtlarında "Mana Ülkesi"nin konumuyla ilgili çeşitli varsayımlar olmasına karşın bilim adamları genellikle burasının Urmiye Gölü'nün güney kıyıları olduğunu benimserler⁵⁸. Ülkede birçok kent bölge olduğu saptanmıştır.

Barşua'nın (Parsua) genellikle Urmiye Gölü'nün güneyindeki topraklar olduğu ileri sürülürken, daha güneye, Orta Zagros dağlarına kadar indiren görüşlerde mevcuttur⁵⁹.

Mesta kenti ise, bölgedeki en önemli höyük olan Hasanlu ile özdeş tutulmuştur. Hasanlu'nun IV. tabakasındaki yangın tahribatı bunu arkeolojik açıdan ispatlamaktadır.

Uişdiş, Mana ülkesinin bir bölgesidir. Uişdiş'in konumu Uuaş Dağı ile yakından ilgilidir. Uuaş Dağı'nın ise, Urmiye Gölünün doğusundaki Sahend Dağı olduğu genellikle kabul edilir⁶⁰.

Uşkaia/Uşki⁶¹ ülkesi de Sahend Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde bir vadi içerisinde yer almaktadır⁶².

⁵⁷ Köroğlu 2011, s.16 vd.; Bölge hakkında bilgi aldığımız diğer yazıtlar; Karagündüz, Horhor, Analıkız, Mergeh Kervan ve Sargon'un sekizinci sefer kayıtlarıdır.

⁵⁸ Çilingiroğlu 1994, s.56-57; Salvini 2006, s.80; Thureau-Dangin 1912, s.7vd.; Sayce 1925, s.169; Young 1967, s.41.

⁵⁹ Çilingiroğlu 1994, s.50; Çilingiroğlu 1977, s.241.

⁶⁰ Reade 1995, s.33; Piotrovskii 1966, s.110; Nobahari ve Mollazadeh 2004, s.86; Sayce 1925, s.169; Zimansky 1990, s.4.

4.2. Ulhu Ülkesi

Ulhu'nun lokalizasyon önerisi de tartışmalıdır. Ulhu'dan mektupta Kişpal Dağı'nın eteklerinde yer alan kent olarak söz edilmektedir. Ulhu için Urmiye gölünün kuzeybatısında yer alan o zaman sivil bir yönetim merkezi olan Haftavan III (Şahpur) önerisini getirilir ki, bizim de katıldığımız en yaygın kabul gören öneridir⁶³.

Bazı araştırmacılar tarafından Urmiye Gölü'nün güneybatısındaki Urartu kalesi Kalatgah'ta olduğu önerisini getirilir⁶⁴. Metinde anlatılan özellikler Kalatgah'ın topoğrafik özellikleri ile örtüşmemektedir. Kalatgah İran'da vadiler arasında yüksek bir dağın zirvesinde, surlu bir şehirdir ve Ulhu'nun Sargon'un metinlerindeki tanımı içerisindeki en önemli özelliği olan sulama kanallarına sahip olduğuna dair hiçbir iz yoktur.

4.3. Armarili Ülkesi

Armarili ülkesinin genellikle Van Gölünün doğusu olduğu kabul edilir⁶⁵. Erçek'ten İran sınırına doğru uzanan bölgeye Assurlular'ın, Armarili(Aramaili ya da Armariali)⁶⁶ adını vermiş oldukları genel kabul gören bir söylemdir⁶⁷. Urartu Krallığı'nı kuzeybatı Urmiye bölgesine bağlayan bu anayol üzerinde oldukça önemli arkeolojik kanıtlar mevcuttur.

4.4. Hubuşkia Bölgesi

Bölge içinde en çok tartışılan yerlerden birisi de Hubuşkia'dır. Birçok araştırmacı Van Gölü'nün güneyi ile Botan Su'yunun doğduğu yer olan maden bakımından zengin, dağlık bölgeye lokalize etmişlerdir⁶⁸. Bazı bilim adamları tarafından Yukarı Büyük Zap bölgesine⁶⁹ de konumlandırılır. Urmiye Gölü'nün güneybatısında "Uşnu-Rowanduz-Pizdar-Mahabad" dörtgeni içine yerleştiren bilim adamları da vardır⁷⁰.

Hubuşkia'nın yeri konusunda bize yardımcı olan ipuçları vardır. Her şeyden önce yazılı belgelerde Musaşir ve Kirruri'ye yakın yerlerde aramamız

⁶¹ Wright 1943, s.183.

⁶² Çilingiroğlu 1977, s.244.

⁶³ Burney 1972, s.182 vd.; Muscarella 1986, s.468.

⁶⁴ Burney 1993, s.47; Muscarella 1986, s.468 vd.; Salvini 2006, s.103.

⁶⁵ Van Loon 1975, s.26; Çilingiroğlu 1984, s.17.

⁶⁶ LAR II, 165.

⁶⁷ Burney 1957, s.38; Thureau-Dangin 1912, s.7.

⁶⁸ Melikisvili 1954, s.193; Van Loon 1966, s.7; Piotrovskii 1966, s.75; Tarhan 1980, s.89.

⁶⁹ Salvini 2006, s.34; Levine 1977.

⁷⁰ Belli 1983, s.34.

gerektiği kanısı ortaya çıkarır ki, buna göre Assur'un kuzey sınırı, Van Gölü'nün güneyine konumlandırılır. Urartu metinlerinde Ardini şehri olarak geçen Musasır kenti, Kelişin yazıtında detaylıca anlatıldığı gibi kent savaş verilmeden ele geçirilmiştir. Kent ile ilgili birçok öneri yapılmasına rağmen genel kabul gören ve bizimde katıldığımız öneri Türkiye-İran-İrak sınırının kesiştiği Kelişin yazıtının dikildiği yörede olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Sonuç

Urartu Ülkesi'nin tarihi coğrafyasının şehir, nehir ve ülkelerini tespit etmek ne yazık ki kolay değildir. Öncelikle, Urartu şehirlerindeki kazıların artırılarak sürdürülmesi ve buna bağlı olarak da yazılı malzemenin ele geçmesi gerekmektedir. Urartulular çiviyazılı kil tabletler pek kullanmadıkları için, özellikle daha geniş bilgi verdikleri için ana kaya ve taş eserler üzerindeki kitabeler önem kazanmaktadır. Bugüne kadar ele geçirilen yazıtlara dayanarak şehirlerin yerlerinin tespiti yine de zor olmaktadır.

Bu çalışmadaki diğer bir zorluk da Urartuca yer adlarının daha sonraki devirlerde az-çok değişerek de olsa kullanılmamış, sürdürülmemiş olmasıdır. Şayet böyle olsaydı, az da olsa bazı şehirleri tespit etmek mümkündür.

Diğer bir sorun da yer adlarının Asurca ve Urartuca yazılışlarının farklı yazılmasıdır. Bunun en önde gelen örneği Musasır'a Urartuluların Ardini demiş olmalarıdır. Böylece, aynı yer için farklı adlar verilmesi, yerin tayini hususunda zorluk çıkarmaktadır.

Ayrıca bütün Önasya için geçerli bir neden de kâtiplerin, seferleri anlatırken, yer, yön, zaman gibi bilgileri vermemeleridir ki onlar nasıl olsa bildikleri için buna lüzum hissetmemişlerdir.

Urartu tarihi coğrafyası hakkında Yeni Assur kayıtları dışında özellikle Geç Hitit kayıtlarının yokluğu hissedilmektedir. Bunda Geç Hitit ve Aramilerin Urartu üzerine hiç sefer yapmamış olmalarının büyük payı vardır.

Son kez söylenecek önemli bir husus da özel arşivlerin olmayışıdır. Urartulu tüccar veya başka birisine ait arşivlerin olmayışında halkın deri veya balmumu üzerine hiyeroglif yazısıyla kayıt tutmaları olabilir. Ayrıca mühür gibi günümüze kalan eşyalarda da hiç yazıt olmaması da sıkıntı yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARI I A.K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions I: From the Beginning to Ashur res-ha-inshi*. Wiesbaden 1972
- ARI II A.K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions II: From Tiglathpaleser I to Ashur-nasir-apli II.*, Wiesbaden, 1976.
- Barnett 1982 R.D. Barnett, "Urartian Art and Archeology", *CAH Vol 3 Part I-1990*, 314-371.
- Belli 1983 O. Belli, "Nairi-Hubuškia Ülkesi Araştırmaları", 1. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 31-40.
- Belli ve Ceylan 2002 O. Belli ve A. Ceylan. "Kuzeydoğu Anadolu'da bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi", *Tüba-Ar 5*, 121-145.
- Burney 1972 Charles Burney, "Urartian Irrigation Works", *Anatolian Studies XXII*, 179-186.
- Burney 1993 Ch. Burney, *Tanrı Haldi ve Urartu Kültü*, Çeviren: İlker Fıçıcılar, Ankara, 1993.
- Çevik 1987 Nevzat Çevik, *Şebeteria Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Çilingiroğlu 1977 Altan Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *An Ar IV-V*, 235-251.
- Çilingiroğlu 1984 A. Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayını.
- Çilingiroğlu 1994 A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayını.
- Diakonoff ve Kashkai 1981 I.M. Diakonoff - S.M. Kashkai. *Repertoire Geographique des textes Cuneiformes Band 9 Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden.
- Dinçol 1989 Ali M. Dinçol, "Yeni Urartu Yazıtları ve Yazıt Parçaları", *Anadolu Araştırmaları XI*, 137-148
- Ertem 1990 Hayri Ertem, "Korucutepe'nin Hititler Devrindeki Adı Hakkında", *X. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, Ankara, 577-588
- Herzfeld 1968 E. Herzfeld, *The Persian Empire Studies in Geography Etnography of Ancient Near East*, Wiesbaden.

- Köroğlu 1996 Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Köroğlu 2011 K. Köroğlu, “Urartu: Krallık ve Aşiretler” *Urartu Doğu’da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 12–51.
- Kroll 2011 S. Kroll, “İran’daki Urartu Şehirleri”, *Doğu’da Değişim*, YKY, İstanbul, 150–172.
- LAR I D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babilonya*, Vol. I, Chicago, 1968.
- Levine 1977 L.D. Levine, “Sargon’s Eighth Campaign” *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia*, BiblMes 7, Ed. by L. D. Levine and T. Cuyler Young, Malibu, 135-151.
- Muscarella 1986 Oskar W. Muscarella: “The location of Ulhu and Uise in Sargon II's Eighth Campaign” *Journal of Field Archaeology* 13, 465–75.
- Nobahari ve Mollazadeh 2004 A.R. Nobahari ve K. Mollazadeh. “A Comprehensive View of History and Historical Geography of Mannea” *Journal of Humanities*, Vol. 11-1, 81–92.
- Payne 1995 M. R. Payne, *Urartu Yazılı Belgeler Katalogu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1995.
- Payne 2006 M. R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pehlivan
- Piotrovskii 1966 Boris B. Piotrovskii, *Il Regno di Van Urartu*, Roma.
- Reade 1995 Julian E. Reade, “Iran in the Neo-Assyrian Period” *Neo-Assyrian Geography*, Roma, 33vd.
- Salvini 1967 M. Salvini, *Nairi e Ur (u) artri, Contributo alla Storia della Formazione del Regno di Urartu*, Roma.
- Salvini 1991 M. Salvini, “Historical Introduction” *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E* (ed. Rivka Merhav), Jerusalem, 4–13.
- Salvini 1995 M. Salvini, “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu” *Neo Assyrian Geography*, Roma, 46 vd.
- Salvini 2006 M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.

Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler

- Saraçoğlu 1989 Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, MEB Yayını, İstanbul.
- Sayce 1925 A.H. Sayce, "The Kingdom of Van (Urartu)" *The Cambridge Ancient History*, vol. XX, part I Chapter VIII Cambridge, 169–186.
- Sevin 2005 Veli Sevin "Elazığ Bahçecik Yazıtı Ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:2, 379–384.
- Sivas 1991 Hakan Sivas, "Urartu İle İlgili Assur Yazılı Kaynakları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.
- Slattery 1987 D. J. Slattery, "Urartu and Black Sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafidan* 8, 173–194.
- Tarhan 1978 M. Taner Tarhan, "MÖ XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonlar", İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1978.
- Tarhan 1980 M. T. Tarhan, "Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan 'Lutupri=Lapturi' hakkındaki Yeni Görüşler", *Anadolu Araştırmaları VIII*, 69-.
- Thureau-Dangin 1912 F. Thureau-Dangin, *La Huitieme Campagne de Sargon*, Paris.
- UKN I G.A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi I*, Moskova 1960.
- UKN II G.A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi II*, Moskova 1974.
- Van Loon 1966 M. N. van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, NHAI Yayını.
- Van Loon 1975 M.N. van Loon, "The Inscription of Ishpuini and Menua at Qalatgah", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 34, No. 3, 201–207.
- Wright 1943 E.M. Wright, "The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria", *Journal of Near Eastern Studies* 2, 173- 186.
- Yıldırım 1994 Recep Yıldırım, "Urartu'nun Batı Bölgesi" *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994, 287-294.
- Yıldırım 2007 S. Yıldırım, *Okçular Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.

- Young 1967 T.C. Young, “The Iranian Migration into the Zagros”, *Iran* V, 11 vd.
- Zehiroğlu 2009 Ahmet Mican Zehiroğlu, “MÖ 8. Yüzyıl Urartu Belgelerinde “Kolha”, *Skani Nena* 1, 30-32.
- Zimansky 1985 Paul E. Zimansky, *Ecology and Empire*, Chicago.
- Zimansky 1990 P.E. Zimansky, “Urartian Geography And Sargon's Eighth Campaign” *Journal of Near Eastern Studies* XLIX, 1–21.
- Zimansky 2004 P.E. Zimansky, “Urartu Krallığı ve Topoğrafya”, *Savaş ve Estetik*, YKY, İstanbul, 75–85.

Pınar Pınarcık